

OSSEZIJL - NAAMAFLEIDING EN EERSTE VERMELDING

Jo Steenstra, Nieuw-Buinen

Voor de *Ingelandenvergadering* van het Kerspel IJsselham, gehouden op 28 december 2019 in Oldemarkt, werd ik gevraagd iets te vertellen over schutsluis, kolk en sas van Ossenzijl, tot 1 juli 1928 in bezit van het Kerspel. In kort bestek kwam veel aan de orde. Dat vraagt om nadere uitwerking. In deze *Silehammer* allereerst wat meer over Ossenzijl.

Spoiler alert!

Een spoiler alert is een waarschuwing dat in een stukje tekst of beeldfragment de afloop van iets wordt onthuld; dat bederft het lees- of kijkplezier.

Ik kan nu al verklappen dat de eerste vermelding van Ossenzijl in 1437 goed gedocumenteerd is, maar dat de herkomst van de naam onzeker is – blijft!

Aankankelijk is louter sprake van een zijl, een sluisje, bedoeld voor afwatering. Als naam voor de plaats komt Ossenzijl, net als Kalenberg, pas voor in de zeventiende eeuw, verband houdende met de natte vervening, de turfwinning, en met bewoning langs de Oudeweg. Met de komst van een schutsluis komt er bij de Ossies-siel meer bewoning, met ook neringdoenden en herbergiers.

HCO, Zwolle. Detail van kaart nl-zlhc0_0266.1_391 die volgens recente onderzoeken uit 1794 dateert. NB: Offies-siel gespeld met ouderwetse lange s. Gemakkelijkste zoekmethode: hco ossies-siel (op die site meer informatie).

Geen familie Osse

Ossenzijl dankt zijn naam hoogstwaarschijnlijk niet aan de RK familie Osse. Jan Woudberg (Willemsoord) is bezig met onderzoek naar de historie van de familie Osse in de Molenhoek op De Basse in Steenwijkerwold.¹

In Noord-Nederland kwam en komt de naam Osse niet veel voor. Samenstellingen met *os-* zijn er wel. In Noord-Duitsland is de oudste vermelding Liudolfus (Ludolf) Osse in de dertiende eeuw in plaatsjes westelijk van de Elbe tegenover Hamburg. Het moerassig gebied daar was 1130-1230 door Nederlandse kolonisten geschikt gemaakt voor tuinbouw. Rijst de vraag of de naam Osse dan van Duitse herkomst is of juist door Nederlanders is meegebracht.²

In Oldemarkt komt de naam Osse voor het eerst voor in het *Trouwboek* op 29 januari 1729, wanneer weduwnaar Hendrik Klaassens Osse, van Steenwijkerwold, trouwt met Lutje Geerts uit Paasloo. Na de Reformatie vindt tot 1748 ook voor RK aangifte en afkondigingen van hun huwelijk plaats in de Nederduitsch Gereformeerde Kerk, waarna de huwelijksvoltrekking plaatsvindt voor het gericht (= de schout) of in de RK statie te Steggerda/Overburen of Gelderingen.

Kort na 1729 raakt de familie Osse geparenteerd aan de invloedrijke Oldemarkter families Tulleners en Muurlink en verplaatst zelfs het zwaartepunt van de familie zich naar Oldemarkt. Maar percelen pal in het centrum van Ossenzijl bij brug, kolk of sas heeft de familie Osse nooit bezeten.

Hendrikus Kooij (1822-1921) schrijft in 1864 over Ossenzijl: *“Vroeger bestond hier eene kleine zijl, of ziel, waarschijnlijk gelegd door een voornaam ingezetenen van de familie Osse – waarvan ze den naam Ossenzijl kan bekomen hebben.”*³

In een uitgebreidere versie uit 1910 schrijft Kooij: *“De naam en oorsprong noch den tijd van stichting der Buurtschap is onbekend ofschoon sommigen meenen, dat het eerste zijltje aldaar is gelegd door een zekere Osse, aan wie de naam zoude ontleend zijn, hierover zijn echter geene bewijzen gevonden.”*⁴

Kooij kon het weten. Hij was tot op hoge leeftijd als ambtenaar werkzaam op het gemeentehuis en heeft vele middeleeuwse oorkonden overgeschreven.

Bertus Schreur⁵ volgt merkwaardigerwijs de oude tekst van Kooij uit 1864.

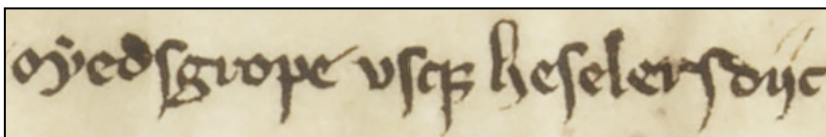
Ties Dekker⁶ gaat in 1992 nog een stapje verder en beweert dat ieder het er wel over eens is dat Ossenzijl te verbinden is met de familie Osse. Niet dus. Maar het kwaad is geschied, de onbewezen naamafleiding lijkt onuitroeibaar te zijn. Nu eerst terug in de tijd.

Oorkonde 25 mei 1313: Oyedsgrope

De bisschoppen van Utrecht zijn ook landsheer van het Oversticht (Overijssel). Begin veertiende eeuw heeft bisschop Gwijde (Guy) van Avesnes veel te stellen met de ‘Frisonen’ uit Stellingwarf en Scoterwarf. Zijn horigen in IJsselham hadden aan hen hooiland op het Broek bezuiden de Linde verkocht, een onrechtmatige daad. Blijkens een Latijnse oorkonde van 25 mei 1313 doen scheidsrechters uitspraak in het conflict.⁷ De bisschop eist onder meer terug-gave van 48 oude hoeven bij IJsselhamme. Ook eist hij op *de rechtspraak en*

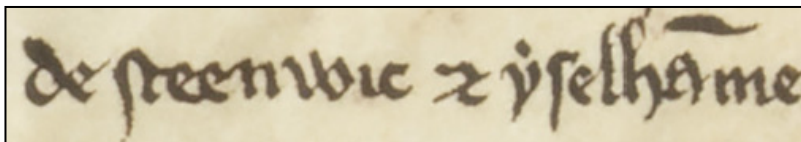
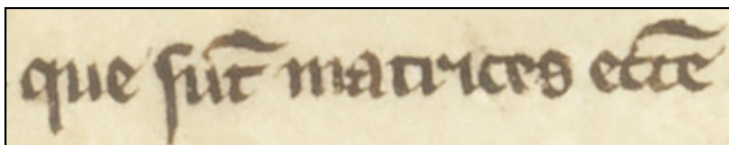
wereldlijke rechtsmacht vanaf Oyedsgrope tot aan Heselersdyc in de parochies van Steenwic en Yselhamme en in de parochies die afhankelijk zijn van deze twee moederkerken. Steenwic ook een keer gespeld als Stenwic. Hier is dus sprake, tot tweemaal toe, van dochterkerken van zowel Steenwijk als IJsselham, die *matrices ecclesiae* heten, moederkerken. Bewijs dat de kerk van Silehem/IJsselham als *matrix ecclesia* behoorlijk ouder moet zijn dan 1313!

In de oorkonde van 25 mei 1313 zijn afkortingen kenbaar door een golfstreepje boven letters of lettergrepen; *ae* werd geschreven als *e* en uitgesproken als *ee*.

A photograph of a handwritten Latin phrase in Gothic script. The text reads "oyedsgrope usq̄ heselersdyc". The 'u' and 's' in "usq̄" have a small hook above them, indicating a contraction of "usque".

Boven: *oyedsgrope usq̄ heselersdyc* = *Oyedsgrope tot Heselersdyc*.

Onder: *de steenwic et yselhame* [met tilde] = *van Steenwijk tot Yselhamme*.

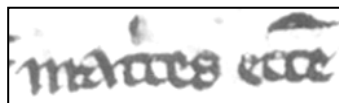
A photograph of a handwritten Latin phrase in Gothic script. The text reads "de steenwic et yselhame". The 'e' in "et" has a tilde (~) above it, indicating a contraction of "et".A photograph of a handwritten Latin phrase in Gothic script. The text reads "que sut matrices ecce". The 's' in "sunt" is written as 's', and "ecce" is written as 'ecce'.

Boven: *que sut (sunt) matrices ecclie (ecclesie)* = *die zijn moederkerken*.

In de tekst staat eenmaal *matres* (meervoud) met kort bovenstreepje.

Kennelijk afkorting voor *matrices* dat verderop in de tekst staat, net als in latere afschriften.

Voor moederkerk is *mater* = moeder, veel minder gangbaar dan *matrix* = bron, oorsprong; moederkerk; kathedraal; en, specifiek, kerk van een oude parochie met daaronder kapellen.⁸

A photograph of a handwritten Latin phrase in Gothic script. The text reads "matrices ecce". The 'm' in "matrices" has a short horizontal stroke above it, indicating a contraction of "matrices".

Een *vidimus* (letterlijk: "wij hebben gezien") is een authentiek, gezegeld afschrift. Toch kunnen juist eigennamen verschillen in spelling. In afschriften (1406⁹, 1537¹⁰) staat meestal *Stenwyck*, *Yselhamme* of *Ysselhamme*, *Hesellersdyck* en *ecclie* (*ecce* en *ecclie* zijn afkortingen van *ecclesie*).

Leesproblemen

De latere afschriften zijn veel moeilijker te lezen vanwege het steeds zwieriger handschrift. Vroegere publicaties waarin de oorkonde van 1313 wordt vermeld, geven vaak alleen een korte inhoudsopgave en verschillende lezingen van de namen Oyedsgrope en Heselersdyc. Het voert te ver hier al die publicaties te noemen, die bovendien naar elkaar verwijzen.

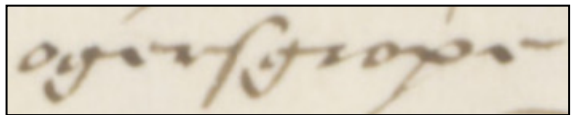
- Agrescope & Hessekerswyck (1636-1638, geciteerd 1754 en 1768); kennelijk gebaseerd op foutieve lezing van het afschrift uit 1406.
- Ozedsgrope tot Heselersdyc (1881, 1889, 1899); kennelijk gebaseerd op foutieve lezing; het eerst in het boek *De Steenwijker Meenthe* van J.H.E. Meesters¹¹, door anderen nagevolgd.
- Oyersgrope tot Hesselersdyck; kennelijk gebaseerd op het afschrift uit 1537.
- Oyedsgrope tot Hesclerdyc (1937, 1998).

Pastoor Joannes Hogeman¹² volgt (1889) de schrijfwijze van Meesters: "*Doch in 1313 werd Ossenzijliger sloot (odzes grope) met de verlenging, de Oudeweg (etc.)*". De terloopse identificatie van de waternamen wordt niet verklaard.

Joop van der Tuin¹³ baseert zich (1998) op een boek uit 1937, waarin de letters e en c weinig verschillen: er staat niet Hesclerdyc, maar Heselerdyc. Dat past zelfs beter voor zijn identificatie met de Hesselingendijk (Steenwijkerwold).

Van der Tuin zoekt Oyedsgrope in het Kerspel IJsselham en denkt aan de Kalenbergergracht, waarbij Oyedsgrope, al of niet met een verschrijving, hetzelfde zou zijn als Oudewegssloot.

Rechts: interessant blijft de latere lezing Oyersgrope, naar later zal blijken.

Grope

Woorden als *grope*, *grop*, *grup*, *grop*, *grebbe*, *gracht*, *graf*, *groeve* zijn allemaal afgeleid van een woordstam *grab/-grob* met de betekenis: graven.

In 1363 is het Dijkrecht van Vollenhove opgetekend. Er zijn dan al diverse zeedijken in de regio aanwezig, veronderstelt Ton de Graaf.¹⁴ De Zeedijk bij het latere Blankenham wordt voor het eerst vermeld in 1413. De binnendijk, de Lageweg, is van oudere datum. Het is de voortzetting van de Zuidwende in IJsselham, lange tijd de Lage Zuidwende genoemd. Het gaat niet om de windstreek het zuiden; *sidewende* is een dijk dwars op de richting van de zeedijk. Tussen de Zuidwende en de Linde is een verbinding gegraven, later bekend als de Ossenzijligersloot of Ossenzijlersloot. Waarom daar? Misschien heeft het Lindewater er al vroeg een kolk doen ontstaan, zoals er op het Tussenbroek en Markerbroek nog vele te zien zijn op de Gemeentekaart van 1867.

Persoonsnaam Oyed en Oyer

De letters *y*, *j* en *i* duiden vaak op verlenging van de voorafgaande klinker, zoals bij *Oirschot* en *uyt*. Bij Oyedsgrope of Oyersgrope valt te denken aan drie groepen van persoonsnamen.

- *Oyed* geldt als nevenvorm van *Oede*, *Oeds*, *Oetse*, (*H*)*otze*, verwant met *Otte*, *Otto* en afgeleid van *ôd* = erfgoed, bezit, geluk. Destijds populaire namen vanwege enige heiligen en (Duitse) vorsten: *Odo*, *Otto*, *Oda*, *Odilia*.

Misschien komt ook in aanmerking:

- *Oene*, *Oense*, *One*: mogelijk een sterk verkorte en daardoor onkenbaar geworden Friese naam. En mogelijk verwant met *gunnen* (Middleeuws: *gheonnen*); de betekenis zou dan zijn: de vrijgevege.

- *Oyer* zou, evenals *Oyed*, *Oege* en *Oeke*, ook zijn afgeleid van *ôd* = erfgoed. *Oger* en *Ogier* zijn samengesteld uit *ôd* + *ger* = speer; een populaire naam, mede omdat het de naam zou zijn van een paladijn van Karel de Grote.

Twee IJsselhammer schouten met patroniem Oyerszone

Als schouten van IJsselham zijn bekend Peter Oyerssoene in 1428 en Fredrick Oyerszone in 1437. Wellicht uit een invloedrijke familie, waarbij vaders naam doet denken aan Oyersgrope. In Blankenham-Zuid stond aan de Pollesteege Oijerserve, ook bekend in 1703 als Erve Klaverswerf.¹⁵ Inmiddels verdwenen; niet te verwarren met Erve Klaverswerf aan de Blokzijldijk 14.

Echter, de spelling Oyersgrope in de afschriften uit 1406 en 1537 is zo onduidelijk geschreven, dat ook de lezing Oyensgrope mogelijk is; dat maakt voor de naamverklaring overigens weinig uit.

Ossenzyle 1437

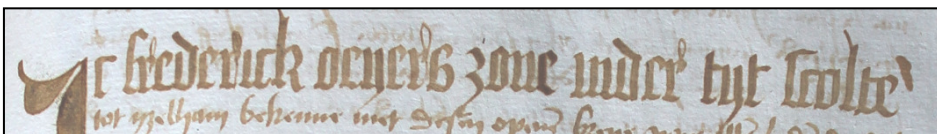
Ossenzijl wordt vermeld in het Cartularium van de St.-Clemenskerk te Steenwijk op 29 november 1437, folio 110. Samenvatting:¹⁶

Op sunte Andrees avent, Tyse Wobbens en diens vrouw Lubbe vestigen voor Frederick Oeyers zone schulte te Yzelham en keurnooten krachtens verkoop ten behoeve van Kerstiken Meertens een erfpacht van een halve ton boeter 's jaars op het land, waar zij thans wonen, hun huis en hof aan den Ladijck tot aan Ossenzyle en hun overige goederen in het kerspel Yselham.

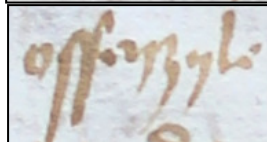
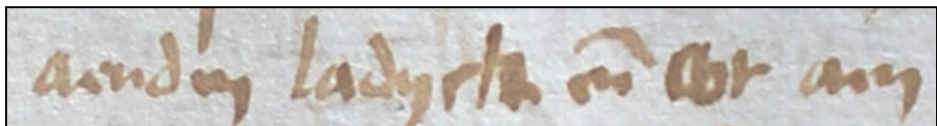
Noot: 'heilige avond' voorafgaand aan Andreas' naamdag 30 november. Dit Cartularium is een register van akten en oorkonden, opgesteld in 1501 uit oudere documenten, later nog aangevuld; hierboven staat een samenvatting.

Opmerkelijk: in het Cartularium wordt de Ladijck of Ladyck (Lageweg) tussen 1437 en 1482 vijfmaal vermeld, alleen de eerste keer, op 29 november 1437, samen met Ossenzijl. Misschien is "*tot aan Ossenzyle*" een glosse, een latere verklarende invoeging. Het gaat in 1437 nog niet over het gehucht Ossenzijl, maar louter over de locatie van een zijl, een sluisje.

Aanleiding genoeg om het originele handschrift in te zien in het Gemeentearchief van Steenwijkerland, welwillend getoond door archivaris Roel Lenssen.

Aanhef: Ic fredrick oeyers zone inder tyt scholte tot yzelham (etc.)

Eind regel 11 en begin regel 12:
aan den Ladyck (...) tot aan Offensyle.
Foto's: Roel Lensen 19.02.2020 (uitsneden).

Als schouten van IJsselham zijn, zoals vermeld, bekend Peter Oyerssoene in 1428 en Fredrick Oyerszone in 1437. Dan zou Ossenzijl naar die familie kunnen zijn genoemd.

Probleem: waarom zitten er dan verschillen in de tekst uit 1437 als Ossenzijl afwijkend wordt gespeld van de naam van de schout?

Mogelijke verklaring: het oude patroniem Oyers- is in het Cartularium bewaard gebleven, de inmiddels gangbare naam Ossenzyle is in 1501 ter verduidelijking toegevoegd – zonder besef van de relatie tussen die namen.

Conclusie: de naam Ossenzijle is duidelijk aangetoond in 1437 en is vermoedelijk verbonden met een persoonsnaam als Oyed, Oedse, Oene, Oense en misschien Oyer. Dan is Ossenzyle wellicht een verbastering van een naam als Oyedssyle, Oedsessyle, of zelfs Oensesssyle en misschien Oyerssyle; maar een link leggen met de twee schoutennamen, zonen van Oyer, blijft moeizaam. Een afleiding van de familienaam Osse blijft tot nu toe hoogst onwaarschijnlijk.

Overtoom

Over schutsluis, sas en kolk in een volgend artikel meer. Een paar punten:

1564 Vanaf 1564 zijn er plannen om de Arenbergergracht vanaf Muggenbeet door te trekken naar het noorden, bedoeld om de soms onstuimige Zee te mijden. Als kort daarna de Tachtigjarige Oorlog begint, is een inlandse vaarverbinding gewenst om de Watergeuzen te vermijden. Een belemmering vormt de Zuidwendedijk "daer die Ossenzijl" in ligt.¹⁷ Er zijn serieus plannen voor een overtocht met windas, een overtoom met een lier, om schepen van de Oudeweg over de dijk in de Ossenzijlersloot te trekken. Dus nog géén schutsluis. Aan de werkzaamheden zullen meewerken mannen uit Giethoorn, Muggenbeet, Steenwijkerwold, Paasloo, IJsselham, Blankenham – niet uit Ossenzijl: dat bestond kennelijk nog niet als plaats, louter als zijl (*die Ossenzijl*).

1624 Of toch? In het *Dijkboek van IJsselham* uit 1624 is sprake van schutgeld. Het gaat echter niet om het schutten van schepen, maar om het schutten van loslopend vee! Vandaar de veldnaam Schutstallen op de Broeklanden.

1648 In 1648 dient de Weststellingwerfsche Veencompagnie bij Provinciale Staten van Overijssel een verzoek in tot verwijding en verdieping van de vaart van Ossenzijl tot Muggenbeet. De Compagnie is bereid de kosten te dragen van een onderzoek ter plaatse. De Oldeweg was een zeer smalle uitwatering voor overtollig binnenwater; hier en daar met een kleine plank te overbruggen. Op de kaart *Over-yssel* van Nicolaas ten Have uit 1648 staat wel al een stukje vaart benoorden Muggenbeet, maar nog géén verbinding met Ossenzijl.

1791/92 Blijkens kerspelrekeningen is er in 1791/92 voor het eerst sprake van “pagt van de syl”. De zijl wordt verpacht door de geërfden van IJsselham, het Kerspel. Over de breedte van de sluis spreken de bronnen elkaar tegen, het wisselt van 4 tot 6 voet, ongeveer 1.20 meter tot 1.70 meter. Net genoeg voor het schutten van een punter. Over de sluis en het Kerspel meer in Sil 28/3.

¹ Collectie Jan Woudberg.

² <http://gedbas.genealogy.net/>

³ H. Kooij, *Geschiedenis of Bijzonderheden van de Gemeente Oldemarkt, van de vroegste tijden tot heden*. 1864, 30.

⁴ H. Kooij, *Geschiedenis ofte Historische Herinnering aangaande de Gemeente Oldemarkt van de vroegste tijden tot januarië 1910*, 56v.

⁵ E. H. Schreur, *Oldemarkt vroeger en nu*. 1925, gewijzigd 1969, 1978², 35.

⁶ T.W. Dekker, *Oldemarkt*. 1992, 47.

⁷ Het Utrechts Archief, toegang 218-1, inv.nr. 152 (1313.02.25).

(HUA toegang 218-1 betreft Bisschoppen van Utrecht)

⁸ J.F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. 1976.

⁹ Het Utrechts Archief, toegang 218-1, inv.nr. 1007 (1406.10.22; regist 340).

¹⁰ Het Utrechts Archief, toegang 216 inv.nr. 3460-13 (vidimus 1537.10.20).

(HUA toegang 216 betreft Domkapittel te Utrecht)

¹¹ J.H.E. Meesters, *De Steenwijker Meenthe*. 1881. Bijlagen pag.1-10.

¹² J. Hogeman, “Het oude graafschap Staveren”. In: *Friesche Volksalmanak voor het jaar 1890*, 194. [NB: artikel geschreven oktober 1889]

¹³ J.D. van der Tuin, *Wateren en Waternamen in Noordwest-Overijssel*. 1998, 58.

¹⁴ T. de Graaf, *Leven in Blankenham*. 2006, 31v.

¹⁵ idem, 210.

¹⁶ B.M. de Jonge van Ellemeet, “Het cartularium van het kapittel der St. Clemenskerk te Steenwijk”. In: *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, deel XLV 45 (1920) 279. NB: alleen korte inhoud.

¹⁷ P.C. Molhuysen, “Iets over de Arembergergracht”. In: VORG 3 (1865) 61-69.

Tekst van de oorkonde van 25 mei 1313 in twee kolommen, in leesbaar Latijn en in het Nederlands, bij J.H.E. Meesters (noot 10). Overgenomen door Piet van der Lende, met de Latijnse en Nederlandse tekst apart: www.stellingwerven.dds.nl/ zoek: 1313 mei 25. Bij beiden de foutieve lezing Ozedsgrope in plaats van Oyedsgrope.